

Aarnoud Jobsen

Geitensater en runderzoon

Impressies bij de introductie van de Naardense Bijbel en de Nieuwe Bijbelvertaling

Over de Nieuwe Bijbelvertaling is al het nodige geschreven, ook in Interpretatie. Tegelijkertijd met de NBV is de Naardense Bijbel verschenen. Aarnoud Jobsen was benieuwd naar de overeenkomsten en verschillen van beide vertalingen. Hij las Numeri 6-10 en 25-30 in beide vertalingen. Wat viel hem op? Wat spreekt hem aan? In dit artikel onthult hij zijn vondsten.

Dr. A. Jobsen is predikant en docent Oude Testament aan de Theologische Vorming Gemeenteleden te Goes en medewerker van Interpretatie.

Het Nederlandse taalgebied is twee vertalingen rijker. Dat woord rijker moeten we letterlijk nemen. Elke goede vertaling van de bijbel kunnen we toejuichen. Het is mooi dat de NBV en de bijbel van Pieter Oussoren, de Naardense Bijbel¹, ongeveer gelijktijdig zijn geïntroduceerd. Uiteraard ligt het dan voor de hand ze met elkaar te vergelijken. Verschillende mensen die de NBV hebben aangeschaft, zijn enthousiast. Hun reactie: 'De bijbel klinkt direct en eigentijds. Het is een plezier om er in te lezen.' Een eerste kennismaking na de introductie tijdens de cursus Theologische Vorming leverde enthousiasme en teleurstelling op. Enthousiasme bij het lezen van Psalm 1 en van Psalm 139; maar ook de teleurstelling bij het lezen van Genesis 22. In Psalm 1 is immers inclusief vertaald: 'de mens'. De 'goddelozen' uit eerder vertalingen zijn 'wettelozen' geworden.

Psalm 139 klonk op het eerste gehoor poëtisch en ontroerend. Maar dat kan moeilijk anders bij zo'n sterke tekst. Bij Genesis 22 stuiten we op het bezwaar dat Klaas Smelik in zijn artikel over vertalen, opgenomen in de Naardense Bijbel (blz. 1638), al aanstipt: het belangrijke hineni, dat drie keer voorkomt, als antwoord op een belangrijke aanspreking, is vlak en ook verschillend vertaald. Abraham antwoordt zo respectievelijk God, Isaak en de engel van JHWH. Het 'hier ben ik' uit eerdere vertalingen klinkt als 'ik luister' en als 'Ja, wat is er, mijn zoon?' Ongetwijfeld zal er in de vertaalteams van het NBG over deze kwestie gesproken zijn. Toch is het jammer dat de zorgvuldigheid van de compositie van de tekst in de vertaling zo niet te horen is.

Respect

Dat is bij Oussoren anders. Op verschillende manieren dwingt deze vertaling respect af. Alleen al de vormgeving. Wie het stofomslag verwijdert, heeft een helder rood kloek aandoend boekwerk in handen. Een 'echte' bijbel. Hij doet me denken aan mijn Hebreeuwse bijbel, alleen voelt hij nog wat zwaarder aan: het Nieuwe Testament is immers mee vertaald. Oussoren laat ook het proza kolometrisch afdrukken. Het ritme en het metrum van de zinnen zijn belangrijk. Verhalende teksten zijn niet in helder Nederlands proza weergegeven, zoals de NBV doet, maar als prozagedichten.

Respect dwingt ook de keuze voor de tegenwoordige tijd af als weergave van het imperfectum consecuti-

vum van het Hebreeuws en van de aoristus in het Grieks. Bij verhalende teksten komt er vaart en ritme in de vertelling. Literair gezien is deze keuze zeker verantwoord. Deze keuze is ook omstreven. Het perfectum wordt bij Oussoren als verleden tijd vertaald. De opmerking is terecht, dat de afwisseling tussen imperfectum en perfectum tot bijzondere accenten leidt, soms een signaalfunctie heeft, in enkele gevallen wordt de indruk van systeemdwang gewekt.

'Welzalig is de man die niet meeding in het beraad van bozen...' Zo begint Psalm 1 in de vertaling van Oussoren. De werkwoorden staan in het eerste vers inderdaad in de perfectumvorm. Zodra de imperfectum aan de orde is, gaat Oussoren over op de tegenwoordige tijd. Zinnvolle afwisseling, die ook in het Nederlands zo tot uiting komt? Of is Psalm 1 zo zeer een statement voorafgaande aan de Psalmen dat een tegenwoordige tijd van het begin af aan de voorkeur verdient? Verder heb ik moeite met zinnen als 'Wezen zal hij...' (vers 3a). De NBV heeft: 'Hij zal zijn'. In het eerder genoemde artikel van Smelik legt hij (blz. 1639) weliswaar uit waarom hiervoor gekozen is, maar ik betrap me op een gevoel van irritatie bij deze stijl. Zeker als de tekst van Oussoren vooral geschikt zou zijn als voorleestekst. Wie deze tekst wil voorlezen, moet tot en met thuis zijn in de Schrift, moet weten waar hij de accenten moet leggen. Wie het Hebreeuws erachter hoort, kan het wellicht goed voor het voetlicht brengen.

Er valt meer op in de Naardense Bijbel. De volgorde van de Hebreeuwse bijbel, naar de tekstuitgave van de Stuttgartensia, is aangehouden. Zo vertaalt Oussoren Tenach. De profeten en de geschriften staan nu beide bij elkaar als één geheel. Bij de keuzes die Oussoren maakt, om de Hebreeuwse bijbel maximaal tot klinken te brengen, is er geen andere keuze mogelijk, ook al is de kerkelijke traditie anders. Ook in de perikoopindeling volgt Oussoren de Hebreeuwse indeling: de *petuchás* en *setumas* zijn terug te vinden in zijn vertaling. Bij de weergave van de onuitsprekelijke godnaam is gekozen in de lijn van Deuteronomium 6:4 voor de ENE.

Numeri

Bij het vergelijken van de vertalingen heb ik in het bijzonder gekeken naar tien hoofdstukken uit Numeri. Dit boek is me immers vertrouwd.² Mijn

¹ De Naardense Bijbel. De volledige tekst van de Hebreeuwse Bijbel en het Nieuwe Testament. Vertaald door Pieter Oussoren, Skandalon & Plantijn, Vught 2004

² Mijn dissertatie ging over tien hoofdstukken in Numeri en later schreef ik een vervolg over de Bileamcyclus in de serie 'Verklaring van een bijbelgedeelte'. Aarnoud Jobsen, Krisis en Hoop. Een exegetisch-theologisch onderzoek naar de achtergronden en tendensen van de rebelliecyclus in Numeri 11:1-20:13, Kampen, Mondiss 1987. A. Jobsen, Bileam. Profeet tussen Israël en de volken. Verklaring van een Bijbelgedeelte, Kampen, Kok 1991.

keuze viel op de hoofdstukken 6-10 en 25-30.

Opvallend is direct de keuze voor het vooropstellen van het werkwoord: 'Doen naderen zal de priester alles tot het aanschijn van de ENE; klaarmaken zal hij zijn ontzondigingsgave en zijn opgangsgave'. Verder in vers 18: 'Afscheren zal de nazir dan...', vers 19: 'Nemen zal de priester' en vers 20: 'Wuiven zal de priester'. Misschien dat het op den duur went... De zinnen krijgen zo wel ritme en de structuur van de tekst blijft gehandhaafd. Het is niet gebruikelijk om in het Nederlands (de doeltaal) een dergelijke syntaxis toe te passen. Dat kan hooguit in een bijzondere literaire context. Voor Oussoren is Tenach zo'n uitzonderlijke literaire tekst. Dan mag een ongebruikelijke woordvolgorde in het Nederlands worden toegepast. Smelik is misschien wel wat al te ruimhartig als hij schrijft: 'Gelukkig laat de syntaxis van zowel het Nederlands als het Hebreeuws dit in belangrijke mate toe' (pag. 1639).

Aan de andere kant treedt in de NBV een vervlaking op in vers 20. Van 'wuiven' als vertaling van het 'bewegingsritueel' is in deze vertaling niets terug te vinden. Het heeft een plek gekregen in een zelfstandig naamwoord: 'offergave'. Er is bijna geen groter verschil denkbaar dan tussen Oussoren en de NBV: 'Wuiven zal de priester met dat alles in een wuiven voor het aanschijn van de ENE' én 'De priester biedt het de HEER als offergave aan'. De bezwaren tegen beide vertalingen lijken me duidelijk. Het ritueel waarin beweging een belangrijk element is, weergegeven als 'wuiven' roept bepaalde associaties op. Het woord wuiven is archaïsch, althans in het Noord-Nederlands. De koningin 'wuijt'. Gewone mensen zwaaien. De beweging is verdwenen uit de NBV. 'Het aanbieden als offergave' is te vlak. Sponsoractiviteiten bij de commerciële omroepen worden als 'aanbiedingen' voorgesteld. Voorafgaand aan het journaal op RTL4: 'de klok wordt u aangeboden door RVS-verzekeringen'.

Geitensater

Al lezende in de mij ter beschikking staande hoofdstukken uit Numeri stuitte ik op de geitensater en de runderzoon. Ze komen in Numeri 7 twaalf keer voor. Elke stam brengt exact dezelfde inwijdingsgave voor de woning van de ENE. In de vertaling van Oussoren komt de volgende passage voor: 'Eén var, dat is een runderzoon, één ram, één mannetjesschaap van een jaar als opgangsgave. Eén geitensater als ontzondigingsgave' (Num. 7:15v.; 21v.; 27v.; enz.).

Door de manier waarop Oussoren zijn tekst presenteert: kolometrisch, in de vorm van prozagedicht, in de tegenwoordige tijd krijgt de twaalf keer exact gelijk voorkomende beschrijving van de wijdingsgave het karakter van een sterk refrain. Je stelt je een groep hoorders voor, die deze woorden in koor herhalen. Vanaf Numeri 7:12 krijgt de tekst zo het karakter van een stapellied. De variaties zitten in de opsom-

ming van de dagen en van de namen van de 'vaandrigs' van de stammen. Wie het plezier kent van een stapellied, van de letterlijke herhalingen, in een lied waarin bijna geen eind komt, kan zich voorstellen, dat deze tekst heeft gefungeerd in een feestelijke liturgie. Het opsommen van de wijdingsgaven in Numeri kan ook in andere omstandigheden, waarin gaven voor de tempel worden gebracht, daaraan een feestelijk karakter geven. Je hoort het twaalf keer. 'Eén var, dat is een runderzoon' en even verder het

Foto: Anton Sinke

bizarre 'één geitensater als ontzondigingsgave'. Door de herhalingen in de tekst worden de neologismen die Oussoren gebruikt, geleidelijk aan vertrouwd.

Het is duidelijk dat de NBV een woord als 'runderzoon' nooit zal gebruiken. Een neologisme gebruiken waar op het eerste gezicht het goede Nederlandse woord 'kalf' bestaat, lijkt niet voor de hand te liggen. In de verantwoording van Pieter Oussoren, Albert Ronhaas en Jan de Vlieger gaat men specifiek in op het woord 'var'. In de paragraaf 'Eendere woorden eender' worden de vaarzen en varren genoemd: 'vruchtbare maar nog maagdelijke vrouwelijke en mannelijke runderen' (pag. 1620). Eén var, dat is een runderzoon, staat er in het Hebreeuws kennelijk niet voor niets. Hier is sprake van specifiek cultisch jargon. 'De jonge stier' uit de NBV is helder Nederlands, maar laat de eigenschappen waar het in de cultus nadrukkelijk om gaat, achterwege. Van Monshouwer hebben we immers geleerd hoe belangrijk met name het woord 'zoon' in de offercultus is.³

De geitensater roept natuurlijk nog meer vragen op. Saters horen thuis in de mythologie. Deze plaaggeesten met bokkenpoten zien we terugkeren in de voorstellingen van de duivel in de christelijke middeleeuwen. In de NBG-vertaling van 1951 is de geitensater nog gewoon een geitebok en de NBV houdt het zonder meer op bok. De gedachte van de zondebok uit Leviticus 16 komt natuurlijk ook op. Is de fantasie van Oussoren op hol geslagen, of ziet hij

³ zie: D. Monshouwer, Leviticus. Verklaring van een bijbelgedeelte, Kok, Kampen z.j. Met name de structuur van het boek Leviticus waar hij hoofdstuk 8-10 samenvat onder de titel: 'Plaatsbekledende zonen' en hoofdstuk 21-22 als 'Getekende zonen'.

juist kans met deze op het eerste gezicht bizarre vertaling diepere lagen in de teksten van zowel Numeri als Leviticus aan te duiden? *Sèir-izzim* is mogelijk weer te geven als 'opvallend harige geitenbok'. Een jong dier nog. Slechts één keer komt deze bok voor in profaan taalgebruik. Het pronkgewaad van Jozef wordt in het bloed van de speciaal voor deze gelegenheid geslachte geitenbok gedoopt (Gen. 37:31). Voor het overige komt de geitensater voor in een cultische context. Talloze malen in Leviticus, Numeri en in de slothoofdstukken van Ezechiël.

Van belang hierbij is ook Numeri 28:22. Daar lezen we bij Oussoren: 'Eén sater voor ontzondiging'. Het *izzim* ontbreekt hier. Ook ontbreekt het voorzetsel in het Hebreeuws. Daarom niet 'ontzondigingsgave' maar 'ontzondiging'. In het Hebreeuws is de tekst in vers 22 compact. Oussoren heeft al meer woorden nodig: 'Eén sater voor ontzondiging,- om verzoening te vragen over hen.' De NBV vertaalt: 'Ook moet u, als reinigingsoffer, een bok aanbieden, om verzoening voor uw zonden te bewerken.' Dat is heldere taal. Alleen het register lijkt me te vlak.

Het wordt nog spannender als we Leviticus 17:7 bij dit geheel betrekken. Ik zet een aantal vertalingen naast elkaar: NBG-51: 'En zij zullen hun offers niet meer brengen aan de veldgeesten, die zij overspelig nalopen.' NBV: 'Men mag geen offerdieren meer slachten voor bokken die als goden vereerd worden.' Oussoren: 'Ze zullen hun offerdieren nooit meer offeren aan de saters waar zij achteraan hoereerden.' De NBV beschouwt het 'hoereren' kennelijk alleen als een cultisch vergrijp. Ook in Numeri 25 waar de passage over Baäl-Peor en de Moabitische vrouwen begint, direct na de Bileamcyclus, blijft de NBV aardig op de vlakte: 'Toen de Israëlieten in Sittim verbleven, begonnen ze zich in te laten met Moabitische vrouwen'. NBG-51 windt er geen doekjes om: 'Terwijl Israël in Sittim verbleef, begon het volk ontucht te plegen met de dochters van Moab.' Direct daarop volgt de uitnodiging voor het deelnemen aan de Moabitische cultus. Oussoren: 'Israël zetelt te Sjitiem,- acaciaweide; dan begint de gemeente te hoereren bij de dochters van Moab.' Is het te ingewikkeld om de seksuele connotatie in de NBV mee te vertalen? Of was dat volgens het vertaalteam niet aan de orde? Is het idee van sacrale prostitutie inmiddels achterhaald? Deze kwestie laat ik verder rusten.

Cultus

Terug naar de saters uit Leviticus 17:7. Noth verwijst in zijn commentaar naar 2 Koningen 23:8. Hij volgt de voorgestelde tekstemendatie. In plaats van de hoogten van de poorten (*sjèarim*) stelt hij voor de hoogten van de 'harigen' (*sèarim*) te lezen, of 'saters', zoals Oussoren zou vertalen. Oussoren volgt overigens de tekstemendatie niet. Dat past ook niet bij de wijze waarop hij omgaat met de Hebreeuwse tekst. Smelik brengt dit principe als volgt onder woorden: 'Ook de

natuurlijke neiging die iedere vertaler voelt om de tekst te generaliseren, te normaliseren of te verfrazen, wordt bij deze vertaalmethode onderdrukt' (pag. 1640). Toch lijkt me de verwijzing van Noth niet onzinnig. In 2 Koningen 23 is immers sprake van een opsomming van talloze parallelle cultussen, die in de cultushervorming van Josia zonder enig pardon worden afgeschaft. Dus ook de hoogten voor de bokachtige, saterachtige demonen. Wellicht was deze cultus in de praktijk moeilijk te onderdrukken.⁴ Vandaar het verbod in Leviticus 17:7.

In plaats van offers te brengen voor saterachtige bokken, worden deze in later tijd zelf geofferd. Het ritueel wordt 180 graden gekanteld. Zo klinkt wellicht in Leviticus 16, in het hart van de Thora, iets door van zowel de oude traditie, die voor de ballingschap voorkwam, als de vernieuwde traditie. Na loting wordt immers een van de bokken bestemd voor de ENE en de andere voor Azazel. Een woestijndemon? De geleerden zijn er nog lang niet uit.⁵ Oussoren noemt de twee bokken expliciet: de twee saters. Naar één tekst ben ik dan nog benieuwd: is de bok in het bloed waarvan het pronkgewaad van Jozef wordt gedoopt, bij Oussoren ook van een geitensater of toch een seculiere geitenbok? (Gen. 37:31). Dat laatste is het geval. Heeft Oussoren dat bewust gedaan? Of is het in de eindredactie over het hoofd gezien. In hoeverre zou de daad van de broers toch een enigszins cultisch karakter vertonen? Die suggestie zou gewekt kunnen worden, als Oussoren daar ook met 'geitensater' had vertaald.

Monument

Bij het opmaken van de balans besef ik dat de NBV wat onderbelicht is gebleven. 'Leuke vondsten' heb ik kunnen doen aan de hand van de op het eerste gezicht zo bizarre vertaling van de geitensater en de runderzoon, die ik in de Naardense bijbel aantrof. Niet iedereen leest overigens de bijbel om allerlei diepe lagen op het spoor te komen. Ik besef dat kritiek op bijbelvertalingen makkelijk te geven is. Het is mij niet te doen om de NBV te diskwalificeren. Vanuit de kennis van het Hebreeuws mis je soms bepaalde nuanceringsen. Aan de andere kant: het vertaalproces van de NBV is intensief geweest. Optimale kennis van de brontalen en van het moderne Nederlands is ingezet.

Er staan mooie gedeelten in de NBV. We zullen ze gaandeweg ontdekken en we zullen ook stuiten op passages, met name in verhalende prozateksten, waarin er te weinig rekening is gehouden met de werkwoorden en woordherhalingen die structuur en dus betekenis aanbrengen. De Naardense bijbel van Oussoren is ook een waardevolle uitgave. Wie 32 jaar intensief de bijbel in de brontalen leest in samenspraak met anderen, heeft een grote verdienste. De Naardense bijbel kan beschouwd worden als een monument van de Amsterdamse traditie in de uitleg van de Schriften.

⁴ zie Martin Noth, *Das dritte Buch Mose. Leviticus, ATD*, Göttingen. Vandenhoeck & Ruprecht 1973, S. 112.

⁵ zie E.J. Brill, *Dictionary of Deities and Demons in the Bible (DDD)*, Leiden/New York/Köln 1995, p. 240-248. Monshouwer schrijft over Azazel: Azazel is een onnaam, geen mens, geen dier, geen plaats. 'Kracht die verdwijnt' of 'verwijdering' kan men in deze naam horen, a.w. p. 52